

Zeven lokale baljuwschappen in Holland

door

O. VAN DEN AREND

Hilversum
Verloren
1993

Inhoud

Lijst van afbeeldingen	9
Woord vooraf	11
1. Inleiding	13
2. De welgeboren mannen van Holland	21
2.1. Algemeen	21
2.2. Het standenbegrip	22
2.3. Differentiatie door juridische en feitelijke status	23
2.4. Indeling naar afkomst	30
2.5. Welgeboren mannen: ideaal en werkelijkheid	38
2.6. Plichten en voorrechten van welgeboren mannen in het geding	46
2.6.1. Statusbepaling: mannenwaarheden	46
2.6.2. Het proces van 1468: huislieden contra welgeborenen	51
2.6.3. 1518-1553: de verwatering van de privileges	60
2.6.4. De Haagse stadsaccijns	65
2.6.5. Jachtrecht	66
2.7. De welgeboren mannen in het baljuwshof	76
2.7.1. Algemeen	76
2.7.2. De basissamenstelling van het baljuwshof	78
2.7.3. Het beschrijvingsceremonieel	79
2.7.4. De verplichte zittingname in het baljuwshof	81
2.7.5. Scholingsgraad van de welgeboren mannen	83
2.7.6. Aanspreekvormen voor het baljuwshof	84
2.7.7. De doorbreking van de 'pares'-gedachte	84
2.8. Slot	88
3. De baljuwschappen	91
3.1. Algemeen	91
3.2. Koning; graaf; burggraaf en baljuw	92
3.3. De eerste baljuwschappen	100
3.3.1. De Vlaamse baljuwsordonnantie	100
3.3.2. Machtsdelegatie	102
3.3.3. Connexiteit	106
3.4. Regionale en lokale baljuwschappen: typologisch onderscheid	107
3.5. Baljuwschap Maasland	109
3.5.1. De eerste lokale baljuw	109
3.5.2. Van graafschap tot baljuwschap	109
3.5.3. De baljuw en de waterstaat	112

3.5.4.	De bestuursinvloed van de baljuws van Maasland	113
3.5.5.	De verhouding tussen de bevolkingsgroepen	119
3.5.6.	Gebiedsafscheidingen	120
3.5.7.	Een vergelijking: de baljuwschappen Maasland en Medemblik	121
3.5.8.	Slot	123
3.6.	Baljuwschap 's-Gravenhage	124
3.6.1.	De eerste lokale baljuw	124
3.6.2.	Van hofgebied tot baljuwschap	125
3.6.3.	De baljuw en de heervaart	127
3.6.4.	De functieroulatie	127
3.6.5.	1433-1482: de baljuw in de Bourgondische tijd	129
3.6.6.	De invoering van het nieuwe baljuwshof	130
3.6.7.	Slot	137
3.7.	Baljuwschap 's-Gravenzande	137
3.7.1.	De eerste lokale baljuw	137
3.7.2.	Van hofgebied tot baljuwschap	138
3.7.3.	Het baljuwschap in relatie tot de stad 's-Gravenzande	141
3.7.4.	Het baljuwschap in oorlogstijd	142
3.7.5.	Het baljuwshuis	143
3.7.6.	1433-1482: het baljuwschap in de Bourgondische periode	145
3.7.7.	1483-1560: de prolongatie van de oude structuur	147
3.7.8.	1561-1581: de baljuw in de tijd van de troebelen	154
3.7.9.	Slot	156
3.8.	Baljuwschap Noordwijk	157
3.8.1.	De eerste lokale baljuw	157
3.8.2.	860-1261: de vorming van het Noordwijks gebied	158
3.8.3.	De 'oude' heren van Noordwijk	159
3.8.4.	De 'nieuwe' heren van Noordwijk	160
3.8.5.	De connexiteitsrelatie met het baljuwschap Rijnland	161
3.8.6.	1356-1397: de Bloise periode	161
3.8.7.	1399-1482: van heerlijk tot grafelijk baljuwschap	163
3.8.8.	1502-1507: de verpachting van het baljuwsambt	166
3.8.9.	1507-1581: het uiteenvallen van het baljuwschap Noordwijk	167
3.8.10.	Slot	171
3.9.	Baljuwschap Honderdland	172
3.9.1.	De eerste lokale baljuw	172
3.9.2.	Het ontginningsambacht wordt een hoge heerlijkheid	172
3.9.3.	Het Honderdland onder de heren van Naaldwijk	174
3.9.4.	1477-1514: verminderde welvaart	175
3.9.5.	Slot	176
3.10.	Baljuwschap Naaldwijk	176
3.10.1.	De eerste lokale baljuw	176
3.10.2.	De relatie van lokale heren met het baljuwschap	177
3.10.3.	De baljuw in lokaal perspectief	178
3.10.4.	1506-1581: de baljuw onder het bewind van het huis Arenberg	181

3.10.5.	Slot	189
3.11.	Baljuwschap De Lier en Zouteveen	189
3.11.1.	De eerste lokale baljuw	189
3.11.2.	860-1245: de vorming van het Liers gebied	190
3.11.3.	De vorming van het Zouteveens gebied	192
3.11.4.	1245-1622: het parochiegebied De Lier; De raad van De Lier	195
3.11.5.	1282-1402: regionale baljuws en een lokale schout	198
3.11.6.	1402-1512: het baljuwschap oude stijl; de baljuw en de raad	210
3.11.7.	1512-1513: het baljuwschap nieuwe stijl; de ordonnantie van 1512	219
3.11.8.	1567-1581: de baljuw gedurende de godsdiensttwisten	223
3.11.9.	1581-1585: gedaantewisselingen van het baljuwschap	228
3.11.10.	Notitie van de costuymen	229
3.11.11.	Slot	233
3.12.	Baljuwschapsvergelijking in zuiver gewestelijk perspectief	234
3.12.1.	Machtsmisbruik: de situatie in en om het onderzoeksgebied	234
3.12.2.	Machtsmisbruik: het toezicht van de procureur-generaal	237
3.12.3.	Vlaams-Hollandse ontwikkelingen	243
3.12.4.	De baljuw en de ontwikkeling van de landsheerlijkheid	252
3.13.	Slot	253
4.	Baljuwshoven: procedure en organisatie	256
4.1.	Algemeen	256
4.2.	De baljuwshoven als fora privilegiata: in eerste aanleg	257
4.3.	De baljuwshoven als hoger beroepsinstantie: in tweede instantie	261
4.4.	De competentie van een lokaal baljuwshof	264
4.5.	De baljuwshofprocedure	266
4.5.1.	Dagvaarding, verstek en verschijning	266
4.5.2.	Klacht en vervolging	267
4.5.3.	Afgewezen klachten	270
4.5.4.	Vervolging ex officio	271
4.5.5.	Opsporing, betrapping op heterdaad en verjaring	272
4.6.	Het rechtsgeding	1273
4.6.1.	Het gewone proces	274
4.6.2.	De wapenroftprocedure	277
4.7.	Plaats en tijd	283
4.8.	's Baljuws dienaren	285
4.8.1.	De knaap	285
4.8.2.	De bode en de roepambtenaar	287
4.8.3.	De klerk	288
4.8.4.	De plonder en de tonster	289
4.8.5.	De kemp	289
4.9.	Taalmannen	290
4.10.	Gezegelde vonnissen; heraldiek en sigillografie	291
4.11.	Slot	294

5.	Baljuwshoven: materiële aspecten	296
5.1	Algemeen	296
5.2	Personenrecht	297
5.2.1.	De edeltuigprocedure	297
5.2.2.	De procedure tot vaststelling van leenmanschap	301
5.3	Borgtocht en voogdij	302
5.3.1.	Borgtocht	302
5.3.2.	Vrouwenvoogdij	303
5.4.	Erfrecht, testament en fidei-commis	304
5.5.	Faillissement	307
5.6.	Huur, pacht, erfpacht en grondrente	310
5.7.	Strafrechtspraak door baljuwshoven	314
5.7.1.	Doodstraf en lijfstraf	314
5.7.2.	Verduistering en diefstal	315
5.7.3.	Werken op een vrije dag	316
5.7.4.	Turfquota	316
5.7.5.	Waterschapsrecht	317
5.7.6.	Compositie	318
5.8.	Verbintenissen uit misdaad	320
5.8.1.	Het invorderingsrecht van de baljuw ex officio	320
5.8.2.	Het zoenverdrag	321
5.9.	Slot	324
6.	Begraven hofsteden: integratie	327
6.1.	Algemeen	327
6.2.	Kastelenkunde en begraven hofsteden: voorbeeld Poortugaal	328
6.3.	Witkijnsberch	331
6.4.	ter Lyere	331
6.5.	's Graven hof van 's-Gravenzande	334
6.6.	Begraven hofsteden in de veertiende eeuw: functioneel gebruik	339
6.7.	De negen welgeboren mannen van 's-Gravenzande	340
6.8.	Polanen	348
6.8.1.	Inleiding	348
6.8.2.	1295-1394: het stamslot en zijn bewoners: de heren van Polanen	349
6.8.3.	1394-1645: de ridderhofstad; welgeboren mannen op Polanen	358
6.8.4.	Slot	368
6.9.	Uiteenlopende ontwikkelingen	370
6.10.	Slot	376
7.	Slotbeschouwing	378
	Summary: Seven local bailiwicks in Holland	396
	Noten	413

Bijlage 1. register van baljuws	469
Bijlage 2. register van welgeborenen	471
Bijlage 3 A. Ordonnantie van de graaf van Vlaanderen inzake de bevoegdheden van de baljuw van Gent. 1192-1202; 1195-1202: graaf Boudevijn IX.	477
Bijlage 3 B. Parafrasering.	478
Bijlage 4. baljuwseed circa 1404	479
Bronnen en literatuur	480
Gebruikte afkortingen	480
Niet-uitgegeven bronnen	480
Uitgegeven bronnen	481
Literatuur	483
Zakenregister	403
Curriculum vitae	496

Lijst van afbeeldingen

1. De onderzochte baljuwschappen
2. Monster in 1566
3. 's graven hof te 's-Gravenhage omstreeks 1560
4. Maasland in 1570
5. Honingen, stamhuis te Kralingen
6. 's-Gravenhage in 1537
7. Eikenduinen in 1556
8. 's-Gravenhage in 1560
9. 's-Gravenzande in 1537
10. Het baljuwshuis van 's-Gravenzande
11. Noordwijk in 1537
12. Noordwijk in 1560
13. Noordwijk in 1610-1615
14. Baljuwschap Honderdland omstreeks 1620
15. Baljuwschap Naaldwijk in 1620
16. Honselersdijk, begraven hofstad omstreeks 1609
17. Willem van Hooff, baljuw van Naaldwijk in 1582
18. Aleidis van Elderen, echtgenote van Willem van Hooff in 1582
19. Heimond, het veertiende kwartier van het baljuwschap Naaldwijk
20. De Lier en Zouteveen in 1537
21. Zouteveen, het zuidelijk deel rondom het Zouteveense meer in 1625
22. Zouteveen, het zuidelijk deel rondom het Zouteveense meer in 1631
23. Herenwerff in 1570, vestiging van de Duitse orde te Maasland tot 1365
24. Detail van een uitspraak van de deken van Oudmunster de dato 2 januari 1382
25. Brief van hertog Albrecht van Beieren de dato 25 januari 1382

26. Detail van een conclusie van de Lierenaars genomen in 1438
27. De Lier in 1566
28. De kerk van De Lier in 1566
29. Het Noordland en Nieuwland ten zuiden van 's-Gravenzande
30. Poortugaal, begraven hofstad in 1350
31. ter Lyere, opgravingsplattegrond-hoogtekaart
32. De grafelijke hof te Poeldunen
33. Duyndijck, woning in 1566
34. Oudendijck, begraven hofstad in 1566
35. Oudendijck, begraven hofstad in 1641
36. Oudendijck, reconstructietekening van de toren
37. Polanen, plattegrond
38. Polanen, reconstructietekening van het eerste slot
39. Polanen, circa 1400
40. Polanen, muurrestanten uit de zeventiende eeuw
41. Simon Jansz. heer van Polanen en familie
42. Polanen, zoals het er uit zou zien in 1568
43. Polanen, zoals de interne opbouw er uit zou zien in 1568
44. Polanen, begraven hofstad in mei 1629
45. Polanen, begraven hofstad in mei 1637
46. Polanen, begraven hofstad in februari 1645
47. Polanen, begraven hofstad in februari 1645 detail
48. Polanen, boerderij in 1712
49. Dever, begraven hofstad te Lisse in de tweede helft van de zestiende eeuw
50. Valkenburg, een vervallen begraven hofstad bij de Achterweg